

ПРЯШІВЩИНА НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ

Культурно-політична ситуація, що склалася на Пряшівщині за останнє десятиріччя ХХ і в перші роки ХХІ віку внаслідок політичних змін у країнах Середньої і Східної Європи, змушують діячів культури задуматись над рядом питань, що нині хвилюють українську громадськість. Адже на наших очах виривають на поверхню такі проблеми, з якими мало хто з нас – творців і діячів культури – рахував.

Відомо, що кожен поворот в історії заперечує період, який завершує. Однак, революційні перевороти відкривають простір для правди, зате реставраційні й реституційні – заливають суспільство обманом, ненавистю й неправдою. Купка ревних владолобців, які дориваються до казенного пирога, присвоюють собі право сягати активно в суспільне життя: виступати і діяти від імені народу, чи – в нашому випадку – від імені всієї національної меншини. Відомо також, що кожен переворот в історії південнокарпатських українців гальмував (здебільшого) або прискорював процес їхнього національно-культурного розвитку залежно від геополітичних тенденцій в середньоевропейському регіоні. Внаслідок відсутності власної державності Закарпаття впродовж віків розглядалось тільки як об'єкт, а не суб'єкт історії. Чужа державність в різний час накладала свій відбиток не тільки на матеріальну і духовну культуру південнокарпатських українців, але й стримувала також історичний ритм процесу їх національного становлення. Саме цю історичну аномалію – національну недоконституційованість – певні політичні сили ще й нині намагаються використати в своїх геополітичних планах. Нині політичне русинство на Пряшівщині стало не тільки стримуванням процесу національного самоусвідомлення русинів, яких уважає окремим народом, але й загрозою їх асиміляції з словацьким народом.

Сучасна ситуація на культурно-політичному поприщі вимагає від діячів культури вияснення ряду теоретичних

аспектів і стратегічних завдань. Тільки досягнення історичної наступності і переривчатості в розвитку культури та осмислення значення культурної спадщини дасть змогу краще висвітлити її зміст, установити пріоритети її окремих галузей.

У найширшому розумінні культуру можна сьогодні розглядати як сукупність яскраво визначених ознак духовних і матеріальних, інтелектуальних і емоційних, які характеризують суспільство або соціальну групу. Культура охоплює не тільки мистецтво і літературу, але й спосіб життя, основні права людини, системи цінностей, традиції і вірування /Культура і життя.-1990.-22 травня/. Отже, культурна діяльність включає широкий обсяг дій, що забезпечують регулярний і висхідний розвиток культури та її посередництвом і вдосконалення індивідуума та суспільства. Відповідно до того можна говорити про членування системи культури на окремі галузі, в яких реалізується розвиток культури як єдиного цілого. Ослаблення однієї з них порушує цілий процес культурної діяльності. В нашому випадку, наприклад, мадяризація та словакізація греко-католицької церкви і школи значною мірою стримувала, а на Пряшівщині й нині стримує культурний розвиток українського етносу.

Наукове висвітлення історії культури можливе тільки на основі глибокого дослідження всіх джерел, у яких відбилися явища матеріальної і духовної культури окремих ареалів з урахуванням загальних (всеукраїнських) закономірностей і регіональних відмінностей. Однак, треба мати на увазі, що окремі факти з історії культури знайшли відображення в тих самих джерелах, які відбивають історію економічного і соціального життя, політичної системи окремих держав, у яке входило Закарпаття, їх зовнішньої і внутрішньої політики, і зокрема, їх ставлення до національних меншин. Взагалі історичні джерела, найрізноманітніші за формою і змістом у тій чи іншій формі є свідченням про культуру доби, коли вони виникли, про культурний рівень тих соціальних груп, з яких вийшло те чи інше джерело. Тому для характеристики певної доби і території необхідно врахувати джерела, що стосуються місця і часу їх виникнення. Максимальне використання всіх збережених джерел, поглиблення рівня їх критичного аналізу

дає можливість з усе більшою впевненістю відокремлювати встановлену історичну правду від гіпотез, міфів та демагогії.

Критичного аналізу вимагають і дотеперішні праці іноземних і українських авторів з історії південнокарпатських українців. Нерідко ґрунтовні дослідження місцевих матеріалів показують недостатність старих узагальнень, штучність скоропоспішних концепцій, які чи вже свідомо або несвідомо не врахували всієї різноманітності форм вияву історичних процесів. Це стосується оцінки ряду питань давньої і новітньої історії, як, наприклад, заселення північних і південних схилів Карпат, зародження кирило-мефодіївського християнства в Закарпатті, етнічної та релігійної єдності підкарпатських русинів з своїми галицькими і буковинськими одноплемінниками, ролі москвофільства, будительства, мадяризації, національно-визвольних змагань південнокарпатських українців у ХХ столітті, оцінки соціально-економічного, політичного і культурного розвитку українців Пряшівщини у повоєнний період тощо.

Правда, історичні джерела не в однаковій мірі відбивають всі періоди історії Закарпаття (включно Пряшівщини). До того ж головні політично-культурні та церковно-релігійні центри, що відали релігійним і культурним життям південнокарпатських українців, знаходилися за межами етнічного Закарпаття, внаслідок чого важливіші документи зберігаються в архівах Австрії, Ватикану, Угорщини і до сих пір ще недостатньо вивчені закарпатськими дослідниками. Багато історичних джерел монастирських, парохіальних і шкільних архівів та бібліотек під час першої та другої світових воєн було знищено або вивезено за межі регіону. В повоєнний період багато писемних матеріалів народних комітетів, громадських організацій, парохій, шкіл та інших установ були утрьєсировиною.

З другого боку, нерідко певні категорії джерел, переважно політичного характеру, навмисно знищувалися відповідно до інтересів певних політичних сил і владущих функціонерів, інші категорії збереглися особливо старанно (наприклад, заяви батьків про зміну навчальної мови з української на словацьку). В той же час багато важливих фактів

не зафіксувалось у будь-яких джерелах, за винятком особистих щоденників, якщо велись у окремих приватних осіб (таємна агітація перед переписом населення, за зміну навчальної мови у школі тощо), ряд вказівок чи наказів було передано по телефону або особисто без того, щоб залишились писемні сліди.

Звичайно, на таких "дірявих" матеріалах, однобічних інформаціях, що зберігаються переважно в окружних архівах, не можна створити повної картини зображених подій, робити серйозних висновків. Тут ми стикаємось з парадоксом: щоб знайти шлях до істини, якнайповніше досягти її, треба розшукувати документи в центральних архівах Відня, Будапешта, Ватикану, Санкт-Петербурга, Москви, Києва, Львова, Ужгорода, Варшави, Перемишля, Праги, Братислави та інших міст. Такий підхід до дослідження джерел дає змогу дослідникові залучити досліджуваній регіон (Пряшівщину) до ширшого всенародного та загальнодержавного словацького культурного контексту.

Цілком природно, що джерел з історії більш давніх періодів збереглося, як правило, менше, ніж матеріалів за пізніші часи. Щоправда, за повоєнні роки з'явилось чимало солідних досліджень з окремих галузей духовної культури і старшої доби. Першу глибшу борозну на цій ниві виорали дослідники україністики Пряшівського філософського факультету, філологічного факультету університету ім. Коменського та працівники Свидницького музею української культури. Значний внесок у справу дослідження церковно-релігійного життя в Закарпатті зробили А.Пекар, О.Баран, М.Поташ та М.Барновський.

Однак на цій ділянці ще багато складних питань, які вимагають вірного розв'язання. Вивчення давніх політичних і культурних (етнічних) меж можливе на основі наявних писемних джерел у поєднанні з даними археології, етнографії, лінгвістики (найперше діалектології, топоніміки й ономастики) і докладним аналізом географічного середовища /Левачевич Я.Д. До питання про західний кордон Київської Русі // Історичні джерела і їх використання. Випуск VI.-К., 1971.-С.83/. Таке комплексне використання всіх доступних дослідникові матеріалів дає можливість поставити на більш тривку базу також розв'язання

досі спірних питань нашої історії, що мають всенародне значення. До них, зокрема, належать: заселення і етнічний склад населення території Верхнього Потисся, яка нині входить до складу України (Закарпатська область), Словаччини (Пряшівщина), Румунія (Сату-Марський повіт) та Угорщини (Саболч-Сатмарська область), вимеження західного кордону Київської Русі, етнокультурні процеси Карпатського регіону та ряд інших. Розв'язати ці питання можна тільки спільними силами спеціалістів вищезазначених країн та іншими славістами, що займаються українознавством, і зокрема, карпатознавством.

Не менші потреби постають перед дослідниками історії культури недавньої доби і нашого сьогодення. З одного боку значно поширилася джерельна база в порівнянні з попереднім періодом, а з другого – зросли вимоги до дослідників. За останні десятиліття культурологія (теорія культури) конституювалася в самостійну дисципліну з власним предметом дослідження.

З вищевказаного випливає, що дослідження і аналіз культурних потреб і інтересів українського етносу Пряшівщини вимагають нових підходів. Дотепер усі звіти про культурно-освітню роботу всіх місцевих українських установ і громадських об'єднань, включно КСУТ (нині СРУСР) обмежуються кількісними показниками своєї діяльності, а вирішальний показник її дієвості – виховання етнічної самосвідомості як головної ознаки українського етносу залишається поза увагою авторів цих документів. Така односторонність інформації затьмарює сутність впливу культурно-освітньої діяльності на формування культурних цінностей людини. Отже, і тут дослідник уже не обійдеться без тісного співробітництва з соціологом, психологом та іншими народознавцями. Комплексне дослідження історії і сучасного стану культури української національної меншини в Словаччині можливе тільки при умові координації наукового дослідження, об'єднання творчих сил – фахівців різних галузей культури з Пряшівщини і України, зокрема її Закарпатської області. Гадаю, що таким центром мав би стати Науково-дослідний інститут карпатознавства Ужгородського національного університету. Таке дослідження необхідне для встановлення пріоритетів культурної політики і вироблення культурно-освітньої

діяльності всіх українських установ і громадських об'єднань, які ще живуть на Пряшівщині. Треба мати на увазі той факт, що ефективність культурно-освітньої роботи не можна оцінювати економічними показниками (лише сумою витрачених коштів), але опануванням культурними цінностями. Однак, економічна ситуація, що склалася за останнє десятиріччя, змушує нас задуматись над дотеперішніми, часто віджилими, формами і методами діяльності якраз з позиції її дієвості. Це стосується, до речі, й фольклорних і деяких наукових (краще так званих наукових) конференцій, які не приносять бажаних результатів.

Отже, для подолання сучасної духовної та й соціально-економічної кризи української національної меншини в Словаччині необхідно спрямувати всю культурно-освітню роботу на боротьбу з усіма проявами політичного русинства, на виховання в молоді здорової національної гордості, почуття приналежності до українського народу, пошани до рідної мови і культури й кращих національних традицій та на органічне засвоєння нею надбань всесвітньої культури.

Для досягнення наміченої мети необхідно:

1. Відродити українську школу і виробити для неї навчально-виховну систему згідно з словацькою загальнодержавною і українською системами освіти, враховуючи при тому регіональну специфіку Пряшівщини.
2. Крім національної школи, треба повернути національний характер обидвом церквам: греко-католицькій і православної. Руська віра наших предків завжди була невіддільна від боротьби за збереження національної самобутності і вона ніколи не прагнула потрапляти в залежність тих пастирів духовних, через яких здійснювалася денационалізація. Нині примара цілковитої денационалізації постала перед українцями Пряшівщини, пересягнувши апогей початку ХХ століття, а її знаряддям в руках асиміляторів стали церква і школа.
3. Повернути назву і український характер Українському народному театру і Піддуклянському українському народному ансамблю, що їх керівництво свавільно зі згодою міністра культури СР Л.Свопка змінило на "Театер ім. А.Духновича" та "Пульс". Театр, подібно як у всіх

цивілізованих народів, повинен стати храмом української культури і вогнищем українства на Пряшівщині.

4. Підняти на вищий рівень українську пресу, радіомовлення та телебачення, які повинні стати трибуною нашого національного відродження.
5. Домогтись у законодавчих і виконавчих органів державної влади Словацької Республіки переоцінки їхнього ставлення до української національної меншини.
6. Посилити культурні зв'язки з Україною, яка ставши суверенною демократичною державою, мала б, за словами колишнього свого міністра культури Івана Дзюби, допомагати українському духовному культурному життю в Словаччині. Ця допомога нам вкрай потрібна у підготовці молодих висококваліфікованих кадрів у вузах України, у наданні шкільних підручників для учнів і методичних посібників для вчителів українських шкіл, художньої та науково-популярної літератури для районних і сільських бібліотек, у організації української молоді, обміні кадрами (включно священнослужителів).
7. Докорінно змінити дотеперішній стиль роботи СРУСР серед українського населення краю, поширити діявість свого впливу на всі прошарки населення.
8. Мобілізувати і спрямувати весь потенціал української інтелігенції на служіння своєму народові в справі його духовного відродження та соціально-економічного розвитку.

Такий, далеко неповний, перелік негораздів на нашій культурній ниві, з якими вступила українська національна меншість у XXI століття. Якою буде її подальша доля нині важко сказати, бо без належної діючої допомоги з боку України вона приречена на повну асиміляцію.